

Kudrna, Jaroslav

Pozitivismus a snahy o překonání tradičního historismu v současné západoněmecké buržoazní historiografii

In: Kudrna, Jaroslav. *Ke kritice pozitivismu v současné buržoazní německé, francouzské a italské historiografii 19. a 20. století*. Vyd. 1. V Brně: Universita J.E. Purkyně, 1983, pp. 78-101

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121952>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IV. POZITIVISMUS A SNAHY O PŘEKONÁNÍ TRADIČNÍHO HISTORISMU V SOUČASNĚ ZÁPADONĚMECKÉ BURŽOAZNÍ HISTORIOGRAFII

Je známo, že v málokteré historiografii se projevovaly tak tradiční koncepce jako v buržoazní historiografii německé. Vyplynulo to z toho, že v této historiografii prakticky převládl jeden směr, tj. tzv. rankovské dějepiscectví, které se svou vcelku omezenou metodologií popírající zobecnění a jakékoliv pojetí zákonitostí, soustředilo na tzv. individuální princip — historie měla pouze vypsát to, co se v dějinách stalo a navíc používala principu porozumění, tedy kladla tzv. „Verstehen“ proti jiným možným variantám historického vysvětlení. Předmětně se orientovala tato historiografie především na stát, podávala jeho apologetiku a připouštěla pohled na společnost, tu, kterou bychom nazvali občanskou společností, jen z pozic státu. Proto tato historie odmítla použití jiných společenských věd; tradiční byl např. v německé buržoazní historiografii odpor proti sociologickým metodám a proti metodám, jež vycházely z klasicky orientovaného sociologického pozitivismu. Proto se němečtí buržoazní historikové v posledních třiceti letech stavěli velmi skepticky i k metodám školy Annales, spatřující v nich umrtvení politického principu a popření individuální svobody.

Nebylo dále náhodné, že se z tradic německé historiografie vylučovali oni autoři, kteří se v rámci tohoto historického myšlení vymykali. Tak byl např. velmi dlouho v německé buržoazní historiografii ignorován Gervinus, göttingenská škola, ba dokonce z pozic rankovského dějepiscectví byl zavrhován i jinak konzervativní Burckhardt, velmi málo impulsů přicházelo dokonce od M. Webera, W. Sombarta a v neposlední řadě i od W. Diltheye. Toto omezené stanovisko nebylo ovšem možno držet v okamžiku, kdy se ukázalo, že historie počíná ztrácet na významu, kdy se v buržoazním vědomí začalo ukazovat, že nevyhovuje objednávkce, a kdy víceméně počalo buržoazní historiografii hrozit nebezpečí, že bude její funkce suplována jinými disciplínami, mimo jiné tzv. politologií, která se konstituovala pod vlivem tzv. americké politické vědy (political science). A navíc se ukázalo, že takto pojatá historiografie naprosto nemůže čelit marxismu, že není schopna vypracovat jakýsi konkrétní model proti

marxistickému pojetí dějin, s nímž byla západoněmecká historiografie konfrontována především v historiografii NDR.¹

S pokusy o určitou revizi metodologických základů historiografie se již setkáváme v šedesátých letech, markantní případ představuje např. K. Bosl.² Bosl se již v padesátých letech příznačně postavil proti přecenění individuálního principu (Individualitätsprinzip) a ukázal již ve svém habilitačním spisu,³ že jeho vlastní pojetí dějin vyúsťuje v jakousi sociologii, která zásadně vychází z kauzálního hlediska a dokonce popírá i možnost individuálního zásahu do vlastního historického procesu. V šedesátých letech pak mluví o tzv. strukturálních dějinách, ovšem toto strukturální pojetí staví víceméně proti strukturalismu, s nímž se v této době setkáváme ve Francii, a staví se proti tomu, aby struktura pohltila samotné individuum. U Bosla se pak v těchto letech objevuje jasně i tendence sloučit individualizační metodu s metodou generalizační, čili jinými slovy korigovat sociologické postoje metodami německého buržoazního historismu.⁴ S tím souvisí u Bosla i důraz, který počíná klást na sociální dějiny, které u něho prakticky představují jinou variantu toho, co se v Německu dříve považovalo za hospodářské dějiny, jejichž metodologický základ se však nyní počíná vidět v jiných dimenzích, začíná se v tomto smyslu mluvit o tom, že dějiny je třeba chápat pod sociologickým aspektem. Přitom ovšem bylo pro Bosla v šedesátých letech příznačné, že samotný proces zespolečenštění pojímal po vzoru Toynbeeho či Ortegy y Gassetta.

S podobnými pokusy se můžeme v šedesátých letech setkat i u O. Brunnera, Conzeho a dokonce i u poměrně nejtradičtější orientovaného Th. Schiedera.⁵ Vcelku se ovšem dá říci, že tento přístup spíše jen doplňuje tradiční pojmy buržoazní historiografie, které pouze začleňuje do širších koncepcí. V historii se např. počíná s oblibou mluvit o antropologickém hledisku, o vztahu individuální a kolektivní mentality a po vzoru Annales i o historických časech. Ovšem teprve koncem šedesátých let dochází v německé buržoazní historiografii k dalším pokusům o rozšíření vlastní metodologické základny. Obecně se dá tato tendence po-

¹ Gerhard Lozek, Werner Betrthold, Heinz Heitzer, Heinz Meier, Walther Schmidt, Unbewältigte Vergangenheit. Berlin 1977. Georg Iggers, Deutsche Geschichtswissenschaft. Eine Kritik der traditionellen Geschichtsauffassung von Herder bis zur Gegenwart. München 1972. G. Oesterreich, Die Fachhistorie und die Anfänge der sozial geschichtlichen Forschung in Deutschland, Historische Zeitschrift 1969, s. 321 n. J. Kudrna, Historie, filozofie, politika v NSR, Praha 1964.

² M. Erbstößer, Klaus Peter Machka, Von Bayern nach Europa, Geschichtsbild und politischer Standort des Historikers K. Bosl, Jahrbuch für Geschichte 1973, s. 367 až 513. K. Bosl, Das Individuum und historischer Prozeß, Deutsches Archiv, s. 475–487.

³ K. Bosl, Die Reichsministerialität der Saller und Staufer, Ein Beitrag zur Geschichte des hochmittelalterlichen Volkes, Staates und Reiches, 2 sv., Stuttgart 1950.

⁴ K. Bosl, Der soziologische Aspekt der Geschichte, Wertfreie Geschichtswissenschaft und Idealtypus, HZ 1965, 6k3-630.

⁵ Unbewältigte Vergangenheit, s. 149 n.

stihnout těmito rysy. Především se nyní klade důraz na teorii, kterou starší historismus odmítal a počíná se v tomto směru mluvit o teoriích středního dosahu.⁶ Zteoretění historiografie se vykládá jednak jako důsledek toho, že historie musí nyní reagovat na tzv. industriální společnost, jednak krizí, do níž se dostala sama buržoazní společnost. Pokusy o zteoretičtění se ovšem objevují v různých podobách — jsme svědky použití sociologických a ekonomických teorií stejně jako začlenění těchto teorií do rozšířené teorie porozumění, tj. do nyní moderní hermeneutiky. Důsledkem toho je, že se proklamuje zásada, že se historická věda má zaměřit na obecné, přičemž se ovšem dlouho popírá, že by historie mohla dojít k vlastnímu pojetí historických zákonitostí. Tím se má vyhovět i dalšímu požadavku, totiž spojit v historii analytický a syntetický přístup, respektive, jak uvidíme např. u Rüsena,⁷ zabudovat analytické postupy do tradičního pojetí německého historismu. Pole historie se tak rozšiřuje např. o historickou antropologii, která byla doposud v německé historiografii opomíjena. Počíná se používat i výsledků jiných vědních disciplín, na něž se ovšem hledí kriticky. Týká se to jak sociologie, tak ekonomie a psychoanalýzy.

Jakýsi předstupeň takového postoje představuje odvolávání na teorie, které prý byly již dříve zahrnuty v dílech starších německých historiků a v nichž má být podáno jakési náhradní teoretické řešení zaměřené jak proti marxismu — zvláště proti marxistickému pojetí ekonomických formací — tak i proti současné škole Annales. Tak např. u Wehlera a Kocky⁸ figurují teorie středního dosahu proti tzv. obecným teoriím historického materialismu, což fakticky znamená např. u Wehlera skutečnou resignaci na obecné teorie. Teorie se mají prakticky vztahovat na dílčí úseky, nebo lépe řečeno výseky vlastní sociální reality (např. imperialismus, byrokracie, sociální stratifikace). Teorie třídních bojů se pak nahrazuje maximálně tzv. teorií sociálních konfliktů. Vcelku tedy teorie jsou pojímány tak, aby byly slučitelné s obecnou hermeneutikou, přičemž se ovšem připouští, že stará nauka o porozumění (Verstehenslehre) selhává tam, kde jde o pochopení průmyslové společnosti.

S tím jdou ruku v ruce i pokusy odbourat neangažovanost historie, které byly — je v tom směru zřejmý paradox — proklamovány již Rankem, což vyjadřuje přesvědčení, že historie má být úzce spjata se životem. Tím se do historie vnáší nová hlediska, historie je nyní víceméně pojímána po vzoru tzv. kritické disciplíny, čímž se část německých buržoazních historiků dostává do blízkosti tzv. frankfurtské školy. Mimo jiné se tím reflektují i určité tendence obnovit v historii i problematiku osvícen-

⁶ H. Schleier, *Theorie und Geschichte, Theorie der Geschichtswissenschaft*.

⁷ J. Rösen, *Für eine erneuerte Historik, Studien zur Theorie der Geschichtswissenschaft, Stuttgart 1976*.

⁸ H. U. Wehler, *Geschichte und historische Sozialwissenschaft, Frankfurt 1977*. J. Kocka, *Sozialgeschichte, Begriff, Entwicklung, Probleme, Göttingen 1977*.

skou. Navíc se počíná v současně době západoněmecké buržoazní historiografii propagovat strukturální hledisko, přičemž se pojmem struktury nahrazují starší kategorie německé buržoazní historiografie, nejvíce se však ujímá tvrzení, že samotné struktury je možno chápat jako souvislost působení (Wirkungszusammenhänge) a tak má být korigován pojem struktury, jak byl vypracován ve francouzském strukturalismu.

Podobně má i tzv. historie pojmů nahradit někdejší dějiny idejí (Ideengeschichte), v pojmech se spatřuje koncentrát vlastního historického vývoje. V této nyní velmi rozsáhlé studované historii pojmů se vidí i účinný prostředek proti tzv. naturalizaci historického procesu a jakýsi korektiv snahy zavést do historie tzv. modely (např. model růstu, konfliktový model apod.). Vcelku se v těchto modelových teoriích spatřuje možnost zkrácené reprodukce empirie.⁹

To je tedy jádro problémů, s nimiž se setkáváme zvláště u mladších historiků NSR, které se v dalším pokusíme blíže precizovat.

Na prvním místě přichází v úvahu kritika tzv. historismu. Historismus, jehož kvality jsme výše v hrubých rysech charakterizovali, je nyní blíže určován především časově. Tak podle Rüsena¹⁰ lze spatřovat jeden z úkolů historismu ve zprostředkování znalostí vývoje předindustriální společnosti a jejich zapojení do norem vlastního politického jednání. Tím má být zároveň historismus zbaven nálepky reakční ideologie. Historismus se počíná chápat jako součást emancipačního úsilí buržoazie, jako nástroj, který umožňoval vlastní sebereflexi měšťanstva a to za předpokladu, že se politická emancipace zajistí institucemi, což umožňuje i kladné zhodnocení národního státu.

Za klad historismu se též považuje, že hleděl na předcházející mocenské struktury z hlediska jejich zániku; nedostatek historismu se vidí pak v tom, že nebyl schopen pochopit fundamentální význam techniky z hlediska přítomnosti. Historismus se sice pokoušel o racionalizaci tradice, ovšem tento pokus měl nepochybně své meze, v současné době selhává jak na tom, že nedostačuje požadavkům pochopení industrializace, tak proto, že více než v minulosti vystupují do popředí „neintencionální“ stránky lidského jednání.¹¹ Metodologicky se historismu vytýká, že odmítal rigorózně výsledky přírodních věd, počítaje v to i samotný moment historických zákonitostí.

Jako problematická se pak musí jevit i samotná zásada porozumění. Ne pro princip samotný, ale proto, že tak, jak byla propracována v tradiční historii, byla příliš úzká a nedostačuje požadavkům přítomnosti. Koneckonců byl pojem porozumění omezen na motivaci počínů velkých osobností. Samotná metoda porozumění, jež byla praktikována v německé

⁹ H. Schleier, s. 53–85.

¹⁰ J. Rösen, *Politisches Denken und Geschichtswissenschaft bei Johann Gottfried Droysen*, s. 20 n.

¹¹ Tamtéž, s. 23–27.

buržoazní historiografii, omezila pak podle W. Mommsena i samotnou heuristiku.

Takováto kritika tradičních pojmů historismu nám vysvětluje, proč vrchol historismu je nutno hledat nikoliv u historiků tohoto období, nýbrž u Diltheye a Troeltsche, kdežto M. Weber se řadí mezi myslitele, kteří samotný historismus uvedli v potaz.¹² Weber totiž podle Mommsena zviklal přesvědčením, že historickému dění je vlastní imanentní smysl, mluvil v tomto případě dokonce o romantickém podvodu — spatřuje v historii spíše racionální konstrukci z nesmyslného. Navíc pak Weber popřel, že by bylo možno interpretovat historické totality ze sebe samých. Podobně v tomto pojetí Weber zracionalizoval i pojetí historické intuice, historického porozumění, přičemž ideální typ, jehož používá, je mnohem více schopný pochopit vlastní společenské souvislosti a závislosti.

Přítom je ovšem nutno vidět, že impulsy, které pro historii vycházely z Webera, byly prakticky omezeny, jediný, kdo zdánlivě překročil sféru běžného historismu, byl před druhou světovou válkou vlastně jen Hintze. Ze ani např. jeho typologie prakticky nepřekračovala meze historismu, tak jak jej chápali novorankovští historikové, o tom svědčí koneckonců Hintzeho pojetí tzv. názorových typů.¹³

Nebvlo tedy náhodné, že Hintze byl v šedesátých letech považován za jediného historika ze starší historické školy, který může mít velký význam i pro současnost. Souvisí to koneckonců i s tím, že současná západoněmecká buržoazní historiografie se považuje za disciplínu, která sice chce překročit tradiční prvky historismu, ale zároveň některé z nich uchovává. Přítom se tato historiografie musí odchýlit buď od tradičního pojetí historismu, anebo v něm vypreparovat prvky, které v něm byly doposud opomíjeny.

Pro sedmdesátá léta je v tomto směru přímo typické objevení G. Droysena, a to tentokrát nikoliv jako historika pruského státu, nýbrž autora známé příručky historiografie, tzv. *Historik*, v níž měl být učiněn pokus přizpůsobit historismus vlastní průmyslové společnosti.¹⁴ Na Droysenovi se proto nyní kladně hodnotí tyto prvky a) že se staví proti romantismu, který chápal ve své nazíravosti minulosti jen pro minulost, b) že pojal historii jako prostředek, pomocí něhož je možno pochopit přítomnost, c) že Droysen pochopil význam historické racionality, přičemž se stavěl proti tomu, aby se racionalita diskvalifikovala jako ahistorická. Jinými slovy, Droysen se nyní pojímá jako historik racionality, ovšem racionality zhistorizované.

Samotné toto pojetí má pak jasně ideologický podtext — jde zde nyní o to, aby se tak řečený Droysenův racionalismus pochopil z hlediska

¹² W. J. Mommsen, *Die Geschichtswissenschaft jenseits des Historismus*, Düsseldorf 1972, s. 18.

¹³ Tamtéž, s. 21.

¹⁴ J. Rüsen, s. 76–91.

emancipačního úsilí lidstva, aby se v Droysenovi viděl teoretik svobody, která koneckonců není ničím jiným než historií revoluce. Droysen se tedy prezentuje jako historik osvícenský, s tím ovšem rozdílem, že sám viděl meze osvícenství v nedostatku explikace podmínek a předpokladů lidské svobody.

Jako racionální se pak interpretuje i Droysenovo učení o tzv. mravních silách (sittliche Mächte); tyto mravní síly se vykládají nyní jako projev emancipace prosvícené rozumem a právě tímto znakem se mají odlišit od tradice. Droysen podle Rüsená dále pochopil význam techniky, toho, že lidský pokrok je bez techniky nemyslitelný, že historii má připadnout úloha zabránit tomu, aby technika destruovala vlastní svobodu individua.

Interpretace techniky, k níž dospívá Droysen, má nepochybně význam, že se vrací k interpretaci vlastních podmínek, za nichž se uskutečňuje vlastní lidské jednání. Přes techniku proniká pak u Droysena jakési vědomí materiálních principů, které umožňují vlastní změnu morálního vědomí. A navíc bez znalosti techniky by nebylo možno porozumět přítomnosti.

U Droysena pak nabývá „moderní“ podtext i myšlenka, že historie umožňuje přezkoušení vlastních historických alternativ. Tak se historie opět dostala na pole politiky; prakticky tvoří u Droysena politika, historická věda a historická teorie rovnoprávné součástí celku. V této koncepci jde o velmi promyšlený pokus představit Droysena jako politického myslitele, myslitele buržoazní emancipace, v níž rozhodující úloha připadne šamotné revoluci. Jinými slovy, revoluce má být u Droysena pochopena jako jádro vlastní politické praxe, nebo lépe řečeno jako její část, neboť u něho jde spíše o řád, který byl revolucí nastolen. Vlastní vývoj historie je tak u Droysena pochopen jako vývoj svobody — svoboda se pojímá jako hnací síla „kontinuity historického vývoje,“ nacházející své dovršení ve vlastním národním státě, který se předvádí jako nástroj buržoazní emancipace.¹⁵

Na rozdíl od německého historismu, který reintegroval společnost do státu, klade nyní Droysen důraz na autonomní funkci společnosti, na její materiální zájmy, aniž se ovšem tyto materiální zájmy zkoumají samoučelně, neboť „materiální sílu“, tj. podle něho techniku, je možno zkoumat jen ve vztahu k politické emancipaci, kterou Droysen chápe v tomto pojetí ve vztahu ke vzdělání (tedy jako Bildung.) Rüsen, který vidí hlavním představitelem této koncepce Droysena, je koneckonců sám přesvědčen o tom, že obnova historie se bude uskutečňovat podle toho, jak se v ní bude realizovat rozum.

Z toho, co jsme uvedli, vyplývá, že Droysen, který byl i v buržoazní historiografii pojímán především jako historik Pruska anebo jehož „Histo-

¹⁵ Tamtéž, s. 87.

rik“ se naopak pojímala z hlediska apolitické existencialistické filozofie, se chápe jako předchůdce vlastního kritického racionalismu, k němuž se nyní hlásí někteří současní buržoazní historikové.

Z tohoto hlediska je nutno v západoněmecké historiografii chápat i oživení zájmu o Gervina, jehož starší historiografie — počítaje v to i Droysena — diskvalifikovala právě pro jeho demokratičnost jako tendenčního historika — jako historika, jemuž se podařila vlastní reintegrace osvícenství do historie, historika, který taktó prokázal rozumovost vlastního historického procesu.¹⁶ A právě tato Gervinova vázanost na osvícenství se jeví z hlediska současných potřeb německého buržoazního historismu aktuálnější než kritika Gervina z pozic rankovského historismu. Navíc se pak Gervinus jeví jako historik, který mohl postihnout jak vývoj vlastních historických zákonitostí, tak vyzdvihnout metodologii historického srovnání. Ale to neznamená, že by se jeho historismus vyřadil z paradigmatu historické vědy, že by Gervinus byl jen jakýmsi politickým propagandistou. Naopak se v něm spatřuje myslitel, který dovede „obecné“ mediatizovat praxi.

Na Gervinovi se tedy cení, že překračuje rámec individualizující historiografie, že mluví o masách a vysvětluje chování jednotlivců na základě zákonitostí a dochází dokonce k jakýmsi zákonitým typům v oblasti společenského soužití. Odtud vyplývá i Gervinův prezentismus a pak vyhraněná stranickost. Gervinovo dějepisectví je vzorem toho, jak se spojuje objektivita se stranickostí — právě to umožňuje pochopit dějiny jako zákonitý proces a pokrok ve smyslu buržoazní emancipace, minulost a přítomnost v jednotě, a právě tím se historismu otvírají možnosti pro pojetí vlastní historické totality.

Gervinus se ovšem nepřijímá celkově, nýbrž jako recepci přizpůsobuje současným potřebám tzv. kritické dějepisectví. Gervinovi dnes západoněmečtí historikové vytýkají, že nepostihl vlastní sociální procesy, že zjednodušil samotné pojetí zákonitostí, že se omezil na pouhé vyprávění, že nerozvedl myšlenku vlastních zákonitostí a samotný výklad obětoval estetické koncepci. Přesto je ovšem podle mínění západoněmeckých historiků Gervinus aktuálnější než jeho protivníci z konzervativního tradičního německého historismu.

Jestliže odvolání na Gervina a Droysena má v západoněmecké historiografii pomoci ukázat racionalizační hledisko v historii a poukázat na aspekty samotné buržoazní emancipace, pak se odvoláním na Burckhardta a Tocquevilla hledají poněkud jiné aspekty současné historiografie. Tak např. pokud jde o zájem o Burckhardta, spojuje se s ním snaha rozšířit

¹⁶ *Tamtéž*, *Der Historiker als Parteimann des Schicksals*, Georg Gottfried Gervinus und das Konzept der objektiven Parteilichkeit im deutschen Historismus, Objektivität und Parteilichkeit, Herausgegeben von Reinhard Koselleck, W. J. Mommsen und Jürgen Rüsen, München 1977, s. 77–124. K. G. Faber, *Das Elend einer Geschichtsphilosophie*, s. 125–133.

historismus o antropologický model nebo nahradit antropologickým modelem vlastní vývojovou myšlenku, zaměnit vlastní porozumění vývojovou typologií, akcentovat vztah k přítomnosti, a to pod aspektem radikální kulturní kritiky, a pojmout historii z hlediska přítomnosti a budoucnosti. Pro Burckhardta přestává být rozhodující chronologie — historik si nyní má všimnout toho, co se opakuje, co je konstantní, má myslet v typech, které se nám jeví jako důsledek obsahového uvažování. Navíc se pak Burckhardt neorientoval jen na stát, nýbrž na kulturu, která mu má splynout s celkovou existencí člověka, která umožňuje integraci toho, co se nachází jaksí mezi státem a náboženstvím, a která předvádí „naivní a rasovou činnost“ v uvědomělý proces. Kultura skýtá koneckonců i měřítko pro utřídění vlastního historického vývoje. Dějiny se pak jeví jako souhrn typologicky zachytitelných kulturních procesů.¹⁷

Z historiků, kteří překročili tradiční rámec historie, se ne náhodně v současné době uvádí Tocqueville, který se chápe jednak jako historik nezadržitelné demokratizace a egalizace, jež koneckonců se prý podobá tomu, co s sebou přináší konzumpční společnost, jednak jako historik vlastních strukturálních procesů, které je ovšem nutno regulovat, aby demokracie nebyla vydána na pospas pouhým instinktům a aby jí byly přizpůsobeny i prvky nadstavby a instituce, jež mají garantovat svobodu. Historicky pak Tocquevillova koncepce má pak v pojetí západoněmeckých historiků umožnit spojit prvky starého režimu s revolucí, přičemž vylučuje vlastní fatalismus historického vývoje.

Ze v tomto pojetí jde o nemístnou aktualizaci, vyplývá z toho, že se celé Tocquevillovo pojetí interpretuje z hlediska vývoje svobody, což vede i k názoru, že u Tocquevilla nejsou historické procesy dány automaticky, nýbrž představují produkt vlastní lidské činnosti.¹⁸

Tato tendence modernizovat zmíněné autory 19. století a vkládat v ně ideje, které mohly být maximálně výrazem hegelíansko-liberalistického pojetí vývoje lidské společnosti, odráží se koncepcí též v pokusech oprášit z tohoto hlediska i konzervativní německý historismus.¹⁹ I zde se setkáváme se snahou přiblížit tento historismus osvícenství a zbavit jej nálepky čplné atereotičnosti; v očích některých západoněmeckých historiků vycházel tento historismus z určitého modelu sociálního jednání, který ovšem chápal na základě politiky. Dokonce se tvrdí, že tento historismus sdílel s osvícenstvím i myšlenku pokroku, a jako příklad se uvádí Ranke, který mluvil o pokroku při zvládnutí přírody, odmítaje ovšem

¹⁷ J. Rüsen, *Die Uhr, der die Stunde schlägt, Geschichte als Prozeß der Kultur bei Jacob Burckhardt, Historische Prozesse*, herausgegeben von Karl Georg Faber und Christian Meier, 186–217.

¹⁸ Rudolf von Thadden, *Geschichte als Prozeß im Denken von Alexis Tocqueville*, s. 157–185.

¹⁹ R. Vierhaus, *Rankes Begriff der historischen Objektivität, Objektivität und Parteilichkeit*, s. 63–78.

myšlenku, že by pokrok mohl být přenesen v oblast samotné kultury, I Ranke se tak řadí do vývoje vlastní západní racionality, přičemž se za jakousi Rankovu přednost považuje, že si byl vědom i vlastního rubu této racionality. Z hlediska této koncepce se projevuje též snaha přenést do jiného světla i Rankův konzervativismus. Tak podle Vierhause se Ranke tzv. nestranností bránil nařčení, že je stoupencem pruské monarchie, a navíc pojem nestrannosti měl u něho zaručit, aby historik byl otevřený pro pojetí všech jevů minulosti.²⁰ A W. J. Mommsen jde dokonce tak daleko, že z hlediska potřeb současného historismu rehabilituje i Sybela a Treitschkeho,²¹ jejichž dílo překračuje rámec pouhé tendenční historiografie. V jejich případě jde o jakousi historickou pedagogiku, která odmítá ryze estetický přístup k dějinám.

Metodologicky je zajímavé, že Sybelovi přičítá Mommsen i jakési pojetí zákonitostí, spjaté s přesvědčením o objektivitě vlastních historických procesů, což prý jej v podstatě vedlo k tomu, že neuznával rozdíly mezi duchovními a přírodními vědami.²² Sybel se tak řadí mezi historiky, kteří zastávali emancipační snahy měšťanstva, jež se ovšem obávalo vlastních revolučních převratů, a metodologicky pak Sybel propracoval koncepty vlastních evolučních změn.

Z hlediska „strannosti“ jde pak Mommsen tak daleko, že činí únosným i Treitschkeho, který byl dokonce nepřijemný i oficiálnímu cechu německých historiků. Tak se Treitschke podle Mommsena vyznačuje též neobyčejnou schopností „senzitivní diferencovanosti“ a zvládnutím skutečně bohatého materiálu a navíc se prezentuje jako žák Gervinův a Roscherův, tedy dvou historiků, kteří se víceméně vymykali cechu, zato se však stavěli proti objektivismu rankovského ražení. Treitschke je pak navíc představen jako historik prezentismu, který se smířil s Bismarckem.²³

Tato historická sebereflexe západoněmeckých historiků v posledních letech má sloužit tomu, že se má ukázat, že v německé historiografii byly dány předpoklady pro řešení tak závažných problémů jako je např. vlastní strannost historika a problematika vlastních historických procesů. Pokud jde o strannost, je zde zřejmá tendence vyložit ji maximálně jako „vázanost určitého stanoviska“ (Standortsgebundenheit), která působí v celém rozsahu, počínaje již výběrem faktů, a která se pak obráží v hodnocení a výběru pramenů, takže je skoro nemožné dosáhnout určitého konsensu, jímž by prakticky byla podmíněna vlastní objektivita historického poznání.

Dnešní západoněmecká buržoazní historiografie je tak skutečně vzdá-

²⁰ Tamtéž, s. 67.

²¹ Mommsen, Objektivität und Parteilichkeit im historischen Werke Sybels und Treitschkes, Parteilichkeit und Objektivität, s. 134–158.

²² Tamtéž, s. 140.

²³ Tamtéž, s. 147 n.

lena rankovskému objektivismu, snažíc se tento objektivismus realizovat poukazem na to, že se s podobnými problémy jako v historiografii setkáváme i v současných přírodních vědách, z nichž nelze vyloučit subjektivní faktor. V rámci tohoto paradigmatu se pak snaží určit to, co tvoří vlastní základ objektivitu, tj. chce se dobrat k výročkům obecné platnosti, přičemž ovšem z tohoto pohledu v historii zůstává faktem, že všechna naše zjištění faktů jsou závislá na předpokladech, z kterých sami vycházíme. Přitom východiskem není popření této vázanosti, nýbrž uvědomění si jejího dosahu. Z toho vyplývá, že v historii je skoro nemožná úplná objektivita, neboť je vyloučeno, aby se „vše lidské“ objektivizovalo v pramenech, které pak mohou sloužit jako základ pro vlastní historickou rekonstrukci. Navíc pak lze historické výpovědi stěží zjistit, tyto jsou vpravdě víceméně hypotetické a umožňují různost přístupů. Proto je nutno spokojit se s pluralismem jednotlivých výpovědí, v nichž je zachycena vlastní historická podmíněnost. Mezi tyto výpovědi je např. možno řadit určení smyslu a určení historickoantropologické. Vše to podmiňuje skutečnost, že dějiny musí být vždy znovu a znovu přepisovány, což ovšem nevyklučuje, aby se historikové neměli objektivně dorozumět a nemohli přezkoumat své výroky.²⁴

Pokud jde o vlastní podmíněnost přístupů, operuje se dvěma obecnými, v podstatě nic neříkajícími pojmy, tj. situací a postojem a dále zfunkcionalizovanou strukturou, která vnáší do historických souvislostí řád, jež ovšem na druhé straně není ničím, co by bylo možno zaměřit proti samotné genezi.

Je tedy jasná snaha ukázat, že historická událost se neprezentuje objektivně v té podobě, jak je myšlena, ke každé události totiž víceméně patří i samotný „charakter chování.“²⁵ V tom je možno vidět i určité možnosti změny současného stavu, kdežto naopak sám objektivismus petrifikuje dané skutečnosti. Tedy nakonec se východisko prezentuje jako pluralismus různých historických metod a obrazů — fakticky to znamená, že se např. připouští jak empirický, tak dogmatický přístup, stejně jako je možno ke zjištění skutečností použít i různých teorií — přičemž měřítkem pro objektivitu jest, jak se podaří postihnout jednotlivé aspekty skutečnosti. Někteří historikové, jako např. W. J. Mommsen, jdou pak tak daleko, že z tohoto hlediska opouštějí představu jednotné historie a mluví o více historiích. Přesto však je nutno konstatovat, že se tito západoněmečtí historikové nechtějí zcela vzdát objektivní pravdy a nepovažují učení o objektivní pravdě jen za vymoženost marxistické historiografie. Vynořuje se totiž neustále otázka, v čem je možno spatřo-

²⁴ R. Koselleck, *Standortsgewundenheit und Zeitlichkeit, Ein Beitrag zur biographischen Erschließung der geschichtlichen Werte, Objektivität und Parteilichkeit*,

²⁵ W. J. Mommsen, *Der perspektivistische Charakter historischer Aussagen und das Problem von Parteilichkeit von historischer Erkenntnis*, s. 441–468.

vat pokrok samotného historického poznání. Zde ovšem stanou před dilematem vyplývajícím z toho, že historie akumuluje nové poznatky o minulosti, avšak na druhé straně musí být neustále přepisována. Z toho vyvozuje např. W. J. Mommsen, že vlastní vázanost na určitá stanoviska prakticky umožňuje pokrok v historii a to dokonce větší než vlastní kumulace historických dat.²⁶ Z tohoto hlediska může totiž historik využít různých kategorií, hypotéz, teorií a paradigmat, pomocí nichž realizuje výběr samotných faktů. Souvisí to koneckonců s tím, že historik není s to pochopit dějiny v jejich celistvosti, což ovšem zdaleka neznamená, že každý by měl mít svou vlastní historii — i zde je nutno podle Mommsena dodržet objektivitu, přičemž rozdíl je v tom, zda historik prezentuje své stanovisko dogmaticky, či si je vědom podmíněnosti svého hlediska. Celkový relativismus se pak u Mommsena zdůvodňuje tím, že tento proces jde ruku v ruce s vlastní demytologizací historie jako jednotného procesu s demystifikací představ jednotného smyslu stejně jako představ o zákonitostech vlastního historického procesu. Vcelku je tedy zřejmé, že důraz je u dnešních západoněmeckých historiků položen na pluralismus metod a nikoliv na vlastní třídní podmíněnost.

O třídní podmíněnosti historické práce se prakticky mluví jenom na okraji, a to ještě z hlediska jakéhosi „předporozumění,“ které W. J. Mommsen shrnuje v podstatě do tří bodů: a) vychází se z určité představy o podstatě člověka, b) vychází se z určité představy historické změny, c) operuje se s určitými předpoklady o budoucím vývoji, přičemž prakticky záleží na historikovi, jaké stanovisko zaujme.²⁷ Jakmile však toto stanovisko je vytyčeno a přijato, je historik nucen volit i určité modely, používat subsidiární teoretické koncepty. Prakticky to neznamená nic jiného než vlastní zideologizování modelů, či jak se někdy říká konstruktů, které určují i samotný výběr jednotlivých faktů.

V čem je podle západoněmeckých historiků možno za této situace hledat pro historii objektivnější kritéria? Předně v tom, že je možná kontrola opakování postupu; toto opakování prakticky zaručuje intersubjektivitu, kterou lze přezkoušet na kritériích racionální vědy.²⁸ Tím ovšem snaha po vědeckosti prakticky končí, nadále se trvá na stanovisku, že je možná mnohost interpretací. Úloha tzv. perspektivistického hlediska je tak značně omezena — vyčerpává se nanejvýš přezkoušením modelů a historikovi připadá úloha, kterou mu maximálně přiřtl M. Weber. Historie nám nemůže ukázat, jak máme jednat, může nám nanejvýš pomoci zjistit možné implikace jednání.

Není proto náhodné, že západoněmečtí buržoazní historikové zavádějí kategorii, jež má jaksí korigovat racionalistické hledisko — tzv. katego-

²⁶ W. J. Mommsen, *tamtéž*, s. 452 n.

²⁷ W. J. Mommsen, *tamtéž*, s. 52.

²⁸ J. Kocka, *Angemessenheitskriterien der historischen Argumente*, *tamtéž* s. 442 až 473.

rii historických procesů, které mají postihnout souvislosti jednání. Pod společenskými procesy má být pojata např. hospodářská konjunktura, sociálně historické souvislosti, náboženské hnutí, dokonce i fungování určitého vládního systému.²⁹

Přihlédneme-li blíže k samotnému pojetí procesu, shledáme, že jeho vymezení je v západoněmecké buržoazní historiografii značně neurčité, zhruba se dá říci, že v procesu jde o dlouhodobé dění, které se může vztahovat na jednotlivého člověka stejně jako na skupinu lidí nebo dokonce na celé lidstvo. Předpokladem procesů jsou jednotlivé impulsy, které se právě v procesu včleňují do vyšších významových souvislostí. Jinými slovy, zjistit proces znamená jej vypreparovat z řady jeho impulsů.³⁰ Přitom se zvláště zdůrazňuje konzervativní funkce procesů. Procesy nemusejí být vůbec zaměřeny na změnu nebo na nějaký cíl, nýbrž mohou představovat např. fungování systému. Historické procesy tedy víceméně připomínají procesy vlastní biologické sféry. Prakticky to znamená, že kategorie procesu figuruje jako jakýsi spojovací článek mezi individualizujícím a kolektivním dějepisectvím. Přitom v pojetí Ch. Meiera závisí přímo na historikovi, jaký postup se volí, zda např. sjednocení Německa se vyloží z hlediska volního počínu Bismarcka nebo zda se rozloží v řadu impulsů v „souvislostech působení“ (Wirkungszusammenhänge).³¹ Vedle toho má kategorie procesů plnit i další úkoly. Má se jí především přiblížit poznání historické poznání přírodovědnímu. S přírodovědním poznáním sdílí proces jakýsi vnitřní automatismus, který může být zvnějšku kontrolován.

Použití např. procesů na současnou buržoazní společnost je možné proto, že procesy nastupují tam, kde se dříve vládlo, a signalizují proto jakousi paralýzu vlastních vládních akcí v buržoazní společnosti. Souvisejí tedy s tím, co R. Aron nazval deperzonalizací událostí.³² Časově je procesy možno postihnout jakoukoliv oblast historie, zvláště se však zavedení kategorie procesů nabízí na pojetí od 18. století, odkdy je možno — hlavně v důsledku industrializace — mluvit dokonce o procesualizaci historie.

Zvláště se pak kategorie procesů spojuje s vlastní revolucí, respektive s reakcí konzervativního myšlení na revoluci, které vždy zdůrazňovalo neosobnost vlastních historických procesů a koneckonců i paradoxnost účelů, ukazujíc, že síla jednotlivých institucí je větší než vůle jednotlivce. Pojmy, vycházející z akce, se nyní nahrazují pojmy funkce autonomních souvislostí událostí, které se dají velmi obtížně kontrolovat.³³

²⁹ Ch. Meier, *Fragen und Thesen zu einer Theorie historischer Prozesse*, *Historische Prozesse* 11–68.

³⁰ Ch. Meier, s. 12 n.

³¹ Tamtéž, s. 14.

³² Tamtéž, s. 17.

³³ Tamtéž, s. 19.

Noeticky má proces rozšířit vlastní sféru aktů, mezi fakta se nyní počítá i tzv. samotný autonomní proces — proces v tomto směru např. vyjadřuje jak samotné působení, tak komplex dalších podnětů a okolností, spjatých s řadou dalších vedlejších účinků, které mohou mít i naprosto zničující důsledky.³⁴ Je to nepochybně důsledek toho, že ve skutečnosti probíhá vedle sebe procesů několik. Dále se ukazuje, že procesy mají velký význam, kde jde o masy, neboť vyjadřují průměrnost a opakování.

V západoněmecké buržoazní historiografii se tak jasně rýsuje tendence nahradit vlastní historické události procesy. V zastřeně podobě se tak naráží na skutečnosti, že za chtěnými cíli se prosazují hlubší tendence, jichž se lidé, jdoucí za svými individuálními cíli, nejsou dobře vědomi. Snad nejradikálnější důsledky může mít toto pojetí procesů pro vlastní pojetí událostí, přičemž se v tomto pojetí rozumějí pod vlastními událostmi příznačně počiny vynikajících osobností z okruhu politiky a vojenství. To, co je významné, závisí tak na výběru a významu pro jednotlivé okruhy událostí. Okruh událostí je pak omezen, kdežto proces zahrnuje vlastní hloubkovou tendenci.³⁵

Nemůže být pochybnosti o tom, že celé učení o historických procesech znamená v německé buržoazní historiografii i jakýsi kompromis se strukturální historiografií, především s onou formou strukturálního dějepisectví, k němuž dospěla francouzská škola Annales v poslední své fázi, kdy se ve smyslu Julliarda chápe určitá politická událost jako vlastní původce struktury a kdy se v takto pojaté struktuře slučuje jednání, události a autonomní procesy. Jinými slovy, struktura umožňuje i rozšíření kategorií, jichž historie používá — např. takoveto pojetí samotných historických procesů umožňuje pochopit, co je možno rozumět pod náhodou a vlastní nutností.

Přitom se ovšem v rámci dnes módní konkurence různých vysvětlení připouštějí i jiné způsoby vysvětlení a uznává se, že samotné studium historických procesů má své meze a nelze rozhodně vyjít jen ze zjištění, že by dějiny bylo možno změnit jen na jakési globální studium procesů, poněvadž při historickém pojetí procesů musí hrát podstatnou úlohu i studium událostí.³⁶

Nakonec se tedy vlastní kategorii procesů přiřítá úloha víceméně pořádací, procesy mají nahradit učení o fatalismu „donucovacích souvislostí,“ což je v podstatě učení konzervativní, a umožnit vyhnout se revolučnímu učení. Proti fatalismu se učení o procesech brání tím, že vyhrazuje prostor vlastnímu jednání, hledajíc tzv. vedlejší účinky a celé paradoxy jednání. Tak podle Mommsena je možno hledět na dějiny jako

³⁴ Tamtéž, s. 28 n.

³⁵ K. G. Faber, *Typus und Struktur in der Geschichte, Theorie der Geschichtswissenschaft*, München 1972, s. 89.

³⁶ Ch. Meier, *Prozeß und Ereignis in der griechischen Historiographie des 5. Jahrhunderts und vorher, Historische Prozesse*, s. 69–97.

na množství procesů v ohraničených strukturách, procesů, které konečkonců není možno plně regulovat na individuální či reaktivní jednání.

Jak daleko může jít uplatnění tohoto modelu, o tom svědčí např. snaha použít tento model na samotné revoluci. Tak Bending sice odmítá konzervativní pojetí revoluce, jež vidí v revoluci jenom zkázu a chaos, ovšem odvrhuje zároveň i revoluční řešení, a to z toho důvodu, že se podle něho revoluce pohybuje mezi systémovým determinismem a aktérským voluntarismem, a sám převádí pojetí revoluce na dichotomii intencionálního jednání a společenských podmínek. Revoluci je podle Bendinga možno pochopit jen na základě teorie, která předpokládá samotné revoluční procesy (v tomto směru se např. o revoluci mluví jako o vlastní souvislosti tradice). Dále z učení procesů o revoluci vyplývá: a) že revoluce je jev historický a nelze tedy na ni hledět jako na naturalistický proces, b) že revoluci je nutno chápat jako proces, který se neustále realizuje, c) že revoluci je nutno pochopit jako manipulační proces, v němž se prolínají ideály svobody, politické a mocenské snahy a ekonomické zájmy.³⁷ Celkový výsledek, k němuž se dospívá, dá se shrnout asi ve zjištění, že revoluce představují výsledek zájmů a snah jednání jednotlivých subjektů a jsou důsledkem poruchy ve fungování samotného systému.

Vidíme tedy, že pojetí historického procesu vyuačuje z pojetí revoluce vlastní třídni obsah a samotný proces se redukuje maximálně na sociální konflikty nebo na model sociální transformace. Stejně se to dá ukázat např. na pojetí krize, pro niž se řešení hledá u Burckhardta, který chápal krizi jako zrychlení procesů světových potenci a podal jakousi diagnózu krizi z pozic odcházejících vládnoucích tříd, která obsahuje mnohé realistické rysy z období velkých revolucí. V tomto směru je ovšem Burckhardtovo pojetí krize důmyslnější než pojetí různých kritiků tohoto přístupu, s nímž v poslední době vystoupil Habermas. Dále se pak projevuje tendence toto pojetí krizí zempiričtět a revolucionizovat; v krizi je např. podle Vierhause nutno postihnout nejen zvrát, nýbrž naopak i kontinuitu. Důvody samotných krizí se pak hledají v nových sociálních zájmech, dezintegračních tendencích a ve ztrátě závaznosti starých norem.³⁸ Tedy vcelku je vidět, že se samotné pojetí krizí chápe jen na povrchu a neproniká se k hlavním hnacím třídniím silám. Toto platí i o jiných pokusech, např. o pokusu vysvětlit na základě procesů krizi římského impéria. Meier dochází k těmto určeníím krize římského impéria: a) krize vznikla z tendencí normálního života, b) z obrovské teritoriální expanze Říma, čímž se octly v rozporu staré vládní formy a nové požadavky, c) tato expanze ovšem způsobila i kanalizaci vnitřních kon-

³⁷ W. J. Mommsen, *Der Hochimperialismus als historischer Prozeß*, s. 248–265.

³⁸ H. Bending, *Revolution als Prozeß*, s. 289. R. Vierhaus, *Zum Problem historischer Krisen, Historische Prozesse*, 313–328.

fliktů a vedla k vytvoření různých bludných kruhů, jež vyplývalo např. z vykořisťování provincií. Jako jeden z dalších důvodů se uvádí, že vládnoucí třída neporozuměla vlastnímu vývoji a nechtěla přistoupit k reformním řešením. Tedy učení o procesech se maximálně dostává k jevům, které souvisejí s vlastní nadstavbou, a v tomto směru nová teorie krize římského impéria pojatá na základě procesů neobstojí ani ve srovnání s tím, jak krizi chápal ruský buržoazní historik Rostovcev.³⁹

S rozšířením pole historie o kategorii procesů souvisí užší spojení s disciplínami, které se sociálními transformacemi zabývají přímo ve své profesi, tj. se sociologií a politickou ekonomikou, přičemž se zdůrazňuje, že dříve měly k těmto disciplínám blízko jediné tzv. hospodářské dějiny. Přitom se v současné době činí sblížení historie se sociologií odvislým od celého pojetí dějin. Wehler, který jde v tomto směru nejdále, interpretuje sociologii jako kritickou opoziční vědu, která operuje s osvícenskou racionalitou, kdežto dosavadní historii charakterizuje jednostranně jako vědu afirmativní, protirevoluční. Přitom má na mysli německý historismus rankovského ražení, který vycházel — počítaje v to i Hintzeho — z právě již svrchu zmíněného principu individuality.⁴⁰

Fakticky se mají v tomto pojetí prokázat shody mezi sociologií a historií, které se vidí především ve společném předmětu obou disciplín, tj. v novodobé společnosti. Shodné body mají pak být prokázány i v metodách. Koneckonců se historie musí zabývat stejně individuálním jako sociologie obecným. V současné době musí jít však především o to, aby se tyto rozdíly při zachování určitých specifík odstranily, což např. znamená, že sociologie bude pracovat s historickým časem, kdežto historie bude více využívat kategorie přítomnosti a budoucnosti a zároveň bude operovat s teoriemi, které budou teoriemi středního dosahu.

Jsme dále v západoněmecké historiografii svědky pokusů převést rozdíly mezi sociologií a historií v různé kategorie času. Kdežto např. sociologie pracuje s časem určeným jednou generací a časem dlouhých konjunktur, pracuje historie, tj. politická historie, s tzv. krátkým časem, ovšem na druhé straně užívá historie i vlastní „longue durée“ v tzv. předprůmyslových společnostech. Různé pojetí času vede např. k tomu, že se v sociologii využívá lineárního vývojového myšlení, aniž se respektuje střetání různých historických časů, což vede k vysoké abstraktnosti jednotlivých sociologických teorií.⁴¹ V sociologii se navíc setkáváme s vlastním pojetím porozumění, na něž i podle Wehlera nemůže historik rezignovat. Na druhé straně nutno vidět, že vlastní hermeneutika nedostačuje úkolům, které si dnes historie klade, tj. neumožňuje porozumět různým historickým časům, orientovat se v problémech a principech samotného

³⁹ Ch. Meier, *Fragen und Thesen zu einer Theorie historischer Prozesse*, s. 34 n.

⁴⁰ H. U. Wehler, *Geschichte und Soziologie*, Köln 1972, 12 n.

⁴¹ Tamtéž, s. 14 n.

výběru, který koneckonců vyplývá ze spojení jednotlivých sfér společenského a ideového života.⁴²

To ovšem nevylučuje možnost různých přístupů, které historikům mají umožnit spolupráci s ekonomy, státními vědci a sociology. Přitom je dlužno přijmout to, co Wehler nazývá teoriemi středního dosahu. Jinými slovy, spojující článek mezi historií a sociologií je nutno hledat především v různých „teoriích“ (jako příklad uvádí např. Wehler teorii německého fašismu nebo teorii imperialismu). To ovšem podle Wehlera i znamená, že subjektivně idealistické hledisko, podle něhož historik historii jen konstruuje, nedostačuje a je nutné uznat existenci struktur, které jsou na subjektu nezávislé.⁴³ A právě tyto struktury mají umožnit použití vlastních srovnávacích metod. Není náhodné, že jako u Wehlera, tak u Dreitzela se projevují jisté sympatie s marxistickým řešením tohoto problému a např. sociolog Dreitzel se přímo dovolává řešení, s nímž vystoupil sociolog NDR Bollhagen, který mluví o historických zákonitostech strukturálně genetických, jež se liší od abstraktnějších strukturálně genetických a tendenčních zákonitostí, s nimiž pracuje sociologie. Aniž se přijímá vlastní marxistické řešení, dospívá se k názoru Millse, že historická sociologie je taková sociologie, která hledá své zákonitosti ve strukturálních podmínkách určitého společenského zřízení.⁴⁴

Tím je zároveň i formulován požadavek, aby se historik zabýval vlastní problematikou zákonitostí, přičemž se mu nabízí možnost nalézt příčiny jednotlivých jevů. Nemusí se přitom dokonce vycházet z plurality příčin, nýbrž příčina je možno vyvodit přímo z výrobních vztahů určité historicko-společenské situace. Tak se proklamuje jakási dělba práce.⁴⁵

Obdobná tendence ve vztahu ke středním teoriím se projevuje i v oblasti hospodářských dějin, o něž se zásluha přičítá jednak Marxovi, jednak historické ekonomické škole, která objevila historicky vznikající, ale zároveň i historicky zanikající zákony — čímž se zabráni — např. Wehler se i tam opět dovolává Marxe — předčasným generalizováním. Je zřejmé, že se u Wehlera objevuje v nové podobě stará tendence revizionismu odloučit u Marxe střední roviny — kam patří např. teorie sociálních konfliktů — od celkových teorií, které Wehler příznačně odbývá jako metody politické agitace. S tím souvisí i snaha nalézt shody mezi M. Weberem, v kterém Wehler vidí příznačně představitele mladší ekonomické školy, s Marxem. Na jedné straně je nutno překonat Weberův konstruktivismus, podle něhož teprve sociální vědec vnáší řád do chaosu skutečnosti, na druhé straně je však nutno doplnit Marxe o noeticko-kritické hledisko. Pozitivně je nutno hodnotit, že Wehler uznává objektivní a na vědomí ne-

⁴² Tamtéž, s. 21.

⁴³ Tamtéž, s. 22–24.

⁴⁴ H. P. Dreitzel, *Theorieleose Geschichte und geschichtslose Soziologie, Geschichte und Soziologie*, s. 44 n.

⁴⁵ Tamtéž, s. 46 n.

závislou strukturu, kterou je možno postihnout, pluralismem konkurujících analýz.⁴⁶

Jinými slovy, kdežto na jedné straně je nutno překonat iracionalismus, který je především spjat s Weberovým pojetím hodnot je na druhé straně podle Wehlera nutné spojit Marxovo pojetí reality s perspektivismem a s časovým začleněním, tedy je nutné ve smyslu revizionismu Marxovo učení zrelativizovat. Jde v podstatě o zrelativizování, které v nejlepším případě připouští užitečnost některých Marxových teorií pro vlastní historiografii⁴⁷ — ovšem vliv marxismu se tak redukuje jen na některé obecné požadavky, tj. zteoretičtění historie na straně jedné a zhistoričtění teorie na straně druhé.

S tímto důrazem na konkretizaci historických teorií souvisí i kritický postoj, který současná západoněmecká historiografie zaujímá k americké Nové ekonomické historii (New Economic History). Předně je zde snaha dokázat, že Nová ekonomická historiografie je svým dosahem omezena na USA 19. století, kdy je možno do popředí postavit kategorii růstu, a to na místo stupnice vývojových fází, výrobu na místo distribuce, čímž se neobyčejně rozšiřuje pole pro vlastní kvantifikaci historických procesů. Teoretičnost této Nové ekonomické historiografie se má nyní projevit i tím, že se vypočítávají možné případy, kdy k určitým historickým procesům nedošlo (tzv. counterfactuals). Navíc se pak ukazuje, že se Nová ekonomická historiografie v současné době vyčerpala i časově — její největší rozmach spadal do šedesátých let, v sedmdesátých letech jsme však svědky toho, že do popředí vystupuje zkoumání samotných institucí, a tak se znovu vynořuje problematika, kterou vlastně formuloval již Schmoller v 19. století.

Vlastní kritické námitky proti Nové ekonomické historiografii se pak soustřeďují do těchto bodů. Ukazuje se, že kvantitativní teorie Nové ekonomické historie je vysloveně omezena na Ameriku 19. století, a její meze se objevují tam, kde jde o řešení kvalitativních problémů. Navíc je pak tato historiografie poznamenána jakousi „artificiálností“, dalo by se nanejvýš mluvit o jakýchsi „quasidějinách“, spočívajících v izolaci jednoho z faktorů. Přitom je snaha dokázat, že práce s jinými druhy hypotéz (counterfactuals) byla vlastně v pozitivní variantě vlastní i německé buržoazní historiografii.

Nepochybně je v pojetí západoněmeckých historiků další chybou Nové ekonomické historiografie, že pojímá vlastní ekonomiku ahistoricky, že ignoruje marxismus, případně i podněty ze starších německých hospodářských dějin.⁴⁸

⁴⁶ H. U. Wehler, *Geschichte und Ökonomie*, Köln 1973, 14–19.

⁴⁷ Tamtéž, s. 19.

⁴⁸ Tamtéž, s. 20–24.

⁴⁹ J. Rüsen, *Für eine erneuerte Historik*, s. 17 n.

Z toho, co jsme uvedli, je zřejmé, že západoněmečtí buržoazní historikové i v extrémním případě (Wehler) obhajují samostatnost historiografie vůči ostatním společenským disciplínám a ve smyslu Rüsény „Historik“, že chtějí z těchto disciplín přinejlepším čerpat především jen podněty. Koneckonců právě Rüsénova „Historik“ vyslovuje požadavek, aby se toto spojení, nebo jinak řečeno — tyto impulsy, zpracovaly prostřednictvím „Historik“ z vědeckého hlediska.

Totéž lze říci o vztahu historie k politice, která se nyní chápe velmi široce — v podstatě je to jakási společenská praxe. A tak má právě nová Historik v Rüsénově pojetí zabránit tomu, aby se historie rozplynula jen v reflexi cizích vlivů anebo aby se stala jen předmětem teoretických spekulací, jež by byly odtrženy od vlastní praxe historika.⁴⁹

Řečeno jinými slovy, historie může využít výsledků jiných společenských věd — to tvrdí nejen Wehler, nýbrž i Rüsén, ale nemůže se vzdát principů hermeneutiky, což ovšem nevyklučuje, že se nezmění obsahově i řada doposud užívaných pojmů, pocházejících ze staršího historismu, které neumožňovaly postihnout problematiku vlastní průmyslové společnosti. V tomto směru je předurčen i poměr k marxismu, který je přijatelný jenom potud, pokud tvoří součást tzv. historické hermeneutiky.⁵⁰

Tímto rozšířením pole vlastní hermeneutiky mají být zjednány i předpoklady pro to, aby se historie neomezovala jen na intencionální akty. Jinak se však projevuje tendence k obecné teorii potud, pokud by nepřekračovala rámec hermeneutiky a navíc nebyla verifikovatelná. Proto se vyslovuje často i požadavek změnit teorii o známé postupy historiků, jichž tito často užívali již dříve, aniž si ovšem byli vědomi jejich vlastního teoretického dosahu. Ale to byl koneckonců extrémní případ historismu, poněvadž, jak bylo uvedeno, hlavní úloha historismu se vyčerpává v kritice a osmyslnění pramenů.

I v pojetí Rüsény jsme tedy svědky toho, že dějiny se mění z hermeneuticky pojatých dějin duchovních v kritickou sociální vědu, jejíž úkol je odhalit podmíněnost sociálního jednání přírodními a společenskými souvislostmi, uskutečnit typizaci lidského jednání, zracionalizovat vlastní historické hodnocení a ukázat na předvědecké a mimovědecké předpoklady historie.⁵¹ Z tohoto hlediska se pod teorií přinejlepším rozumějí názory o obecných vlastnostech historických souvislostí a reflexe dějin o sobě samých. Teorie navíc má obsáhnout vědecké tázání, které transcenduje odbornickovědní status vědy.

Jakkoliv se toto zteoretičtění může zdát na první pohled značně širokým, nevybočuje z pojetí dějin jako vlastního kontinuálního procesu, nebo jak se vyjadřuje Rüsén, dějiny integrují jevy současného jednání do obsáhlého časového kontinua, které se nazývá kulturou, přičemž se

⁵⁰ Tamtéž, s. 27.

⁵¹ Tamtéž, s. 39 n.

pod kulturou mají rozumět právě souvislosti lidského jednání. Nikoliv Ranke, nýbrž Herder se stává pro německou buržoazní historiografii aktuálním. Kladem tohoto pojetí ovšem je, že se překlíná starší názor německé historiografie o rozdílnosti historických a nehistorických národů.⁵²

Z hlediska takto široce pojaté hermeneutiky se relativizují nejen ekonomické a sociologické metody, ale ruší se základní protiklad mezi porozuměním a metodami vysvětlení (Erklären), a to v podstatě poznáním, že vysvětlující metody (erklärende Methoden) musejí být v podstatě pojaty jako metody historické. Jinými slovy, objektivita historického poznání, daná metodami vysvětlování, závisí na tom, do jaké míry se podaří prokázat společenskou podmíněnost tohoto poznání. Zároveň však použití metod vysvětlování má zabránit tomu, aby historik propadl historickému relativismu, ovšem jediné kritérium, které má zajistit objektivitu, má zaručit jen pouhý konsensus.⁵³

Je nepochybné, že už toto samotné vytyčení otázek vnucuje myšlenku dialektického řešení. Týká se to vztahu individuálního a obecného, jehož řešení se v západoněmecké historiografii přenáší do oblasti noetické; zdůrazňuje se, že individuální můžeme postihnout jen prostřednictvím obecného. Např. jedinečnost řecké kultury můžeme pochopit jen poukazem na přírodní a společenské předpoklady, srovnáním se spřízněnými kulturami apod. Přitom se vychází ze správného předpokladu, že samotná snaha o postižení jednotlivého v intuici — zásada, k níž se hlásil starší německý buržoazní historismus — nepatří ještě do vědy.⁵⁴ Fakticky se v tomto pojetí dají historická fakta získat jen cestou abstrakce — tedy prostřednictvím zobecnění. S tím pak souvisí u Fabera i důraz na nové pojetí typu. Na rozdíl od starší německé historiografie, která v typu — pokud s ním vůbec vědomě pracovala — zdůrazňovala především rysy individuální, zdůrazňuje nyní Faber relativně obecné, které umožňuje srovnávání v dějinách. Každý typ se pak prezentuje jako určitý výsek ze skutečnosti. Proto se např. Faber odchyluje od Weberova pojetí typu jako pouhého konstruktů a podobně jako Wehler není dalek mínění, že základ pro typ je přese všechno nutno hledat v objektivní realitě. Důsledkem toho je, že se typ takto přibližuje struktuře, která se ve stopách Diltheye chápe jako souvislosti působení (Wirkungszusammenhänge). Přitom se ovšem Faber staví proti strukturalismu francouzského typu, dovolává se Sartra, podle něhož dějiny znamenají neustálé překračování struktur. Konečně i u Fabera má obecné prvky zprostředkovat hermeneutika, kterou i Faber chápe velmi široce, tj. jako učení o interpretaci všech pozůstatků lidských dějin. Navíc se pak Faber staví proti Gadamerovi, zdůrazňuje prioritu rozumových prvků v porozumění, čímž má být překonán konzervativní a náboženský podtext nauky a umožňuje

⁵² Tamtéž, s. 49.

⁵³ Tamtéž, s. 51, 116, 137–139.

spojení porozumění se strukturálními a kauzálními hledisky, čímž se porozumění dostává na úroveň poznání, jež historii sblížuje s přírodními vědami.

Z toho, co jsme uvedli, je zřejmé, že můžeme maximálně chápat pokus o zteoretičtění v západoněmecké historiografii jako kompromis o sloučení kategorií buržoazního historismu s neopozitivismem a jako snahu využít některých kategorií marxismu — a to přirozeně v deformované podobě — pro rozšíření báze vlastní buržoazní historiografie. Přitom je zřejmé, že základní metoda buržoazního historismu, tj. metoda porozumění se u některých historiků rozšiřuje až k mezím svých možností (Wehler), že do ní mají být integrovány i prvky diskurzivního myšlení; v krajním případě pak nejen kauzalita, nýbrž i pozitivisticky pojaté zákonitosti, což by např. mělo umožnit i srovnávací studium v historii.

Ovšem při bližší kritické analýze se ukáže, že i tak západoněmecká buržoazní historiografie naráží na nepřekonatelné potíže, které jsou zjevné na každém kroku a pocházejí z toho, že západoněmecká buržoazní historiografie zásadně odmítá učení o ekonomických formacích a v důsledku toho přistupuje k vlastním hnacím silám společenského vývoje zvnějšku, co jí „dovoluje“ ignorovat vlastní problematiku tříd a třídního boje. Bez pojetí společenskoekonomické formace jako základní historicko-sociální kategorie není možno vyřešit ani problematiku individualizujících a generalizujících metod, ani problematiku obecného a individuálního ve vztahu k zákonitostem, opakovatelnosti a nových rysů v dějinném procesu. Z tohoto důvodu se v západoněmecké historiografii neseťkáváme ani s náznakem snahy využít pro historii Hegelovy myšlenky o myšlenkové reprodukci konkrétního, jež byla materialisticky rozpracována Marxem, která umožňuje poznání vztahu bezprostředního a zprostředkovaného, vnitřního a vnějšího a jež jediná umožňuje překonat izolaci intuitivně postižitelného „jednotlivého“.

Jedině tak se dá řešit otázka, zda jednotlivé kategorie, jichž věda používá, jsou aplikovatelné v pořadí, v kterém historicky vznikly, nebo zda je jich možno použít při logické reprodukovatelnosti ekonomické formace. Jedině tato metoda umožňuje přechod od názorně konkrétně daného k podstatným vztahům a od nich opět ke vztahům bezprostředním, čili vyřešit otázku zprostředkovatelnosti samotného historického faktu. To, že se k těmto otázkám západoněmecké buržoazní historiografie nepropracovala, je důsledkem toho, že není s to překročit svůj třídní rámec a nanejvýš obráží pozice sociálně demokratického reformismu a revizionismu.

⁵⁴ K. G. Faber, *Theorie der Geschichtswissenschaft*, München 1972, s. 45–65.

⁵⁵ Tamtéž, s. 89–108.

⁵⁶ Tamtéž, s. 128.

Některé závěry

Průřez pozitivistickou historiografií se ukázal být poučným v několika směrech. Předně je zřejmé, že zásady, jež byly vysloveny již zakladateli pozitivistické historiografie, se opakují v různých etapách vývoje pozitivistické historiografie, že se v nich zdůrazňují ty nebo ony složky, že se přizpůsobují novým potřebám, mimo jiné podle toho, na jakou ideologii pozitivistická historiografie reagovala a jakým představám měla sloužit.

Vcelku jsme viděli, že pozitivismus ve své první vývojové fázi představuje reakci na buržoazní revoluce a vyslovuje kritiku buržoazně demokratických představ. Ne náhodou se pozitivistická historiografie ve Francii stává — obdobně je tomu i v jiných společenskovědních disciplínách — dominující v buržoazní historiografii v období třetího císařství. Jde v ní od počátku zcela jasně o reakci na revoluci z pozic třídy, jež se touto revolucí dostala k moci. Přitom jsme viděli, že nová vládnoucí ideologie byla ochotna se poučit od ideologie třídy, jež byla revolucí deposedována. Tím si lze např. vysvětlit jisté paralely mezi pozitivistickou historiografií a A. Tocquevillem, který byl ideologem šlechty, jež si uvědomila neodvratnost ztráty svých privilegií a snažila se získat prostor v nové buržoazní společnosti. (To byl pravý smysl Tocquevillových „svobod“ v demokracii.)

Na rozdíl od specifických podmínek francouzských nebyl v dějepisectví anglickém v počátečním stadiu pozitivismus zaměřen tak protirevolučně. Vykazoval mnohem více prvků liberalistických. Protirevoluční funkce pozitivismu se ovšem vystupňovala po Pařížské komuně. (Tehdy se boj proti revoluci ztotožnil s bojem proti ideologii osvícenství.) Možno říci, že tento protirevoluční osten načas překryl i scientistní charakter pozitivismu. Naproti tomu ve dvacátém století se pozitivismus ve francouzské škole Annales a ve Vídeňském kroužku více identifikoval s liberalismem.

Zároveň se ukázalo, že rozšířením báze historie, k němuž došlo hlavně ve francouzské škole Annales, mohly být vytvořeny účinnější prostředky, jichž se mohlo hojně využívat také proti marxismu.

Jako důležitý činitel figuruje v pozitivistickém dějepisectví snaha o sociologizaci historie. Tento proces sociologizace procházel opět několika fázemi. Její zásady byly formulovány, nikoli však uskutečněny Comtem; zásad sociologického pojetí bylo využíváno při kritice dosavadní politické historiografie (Lamprecht, Buckle) a ve dvacátém století se sociologizace prosazuje v okruhu Revue de synthèse historique a ve škole Annales. Ze sociologů měl ve dvacátém století na francouzské historiky vliv především Durkheim, po druhé světové válce se nejuznávanějším sociologem školy stal Gurvitch. V současné době jsou zřejmé tendence doplnit historii etnografií a hlavně antropologií. Dodejme však, že snaha o sociologizaci

nebyla např. ve škole Annales doprovázena patřičnou metodologickou sebereflexí a že právě při těchto pokusech se objevil jasný eklekticismus a vulgární encyklopedismus.

Ke snaze po sociologizaci se pojila snaha vycházet ze zásad tzv. „jednotné“ vědy. Již Comte považoval metodologii přírodních věd za jedinou vědní metodologii, přičemž měl před očima především metodu fyziky. U pozitivistů typu Buckla a Lamprechta se sice nemluví o jednotné vědní metodologii, fakticky se však uznává, že metodologie přírodních věd má být vzorem pro historii. Tezi o jednotné vědě zastávali především novopozitivisté z řad členů Vídeňského kroužku, přičemž i oni viděli předobraz metody především v metodě fyziky (Carnap, Schlick). Záhy však byli nuceni uznat, že fyzikální model nevyhovuje dost dobře historii, a proto své původní teze oslabují a uznávají jistou specifičnost historie. S tím souvisejí i proměny v poměru k zákonitostem a kauzalitě. Comte vystoupil s požadavkem pojímat společenské dění na základě zákonitostí; ovšem zákon si představoval empiristicky jako spojující článek v jednotě jevů, nespojoval jej tedy jako osvícenci nebo Hegel s podstatou.

V pozdějším pozitivismu se však tato zásada oslabuje a stírá se onen demokratický charakter determinismu, který např. zdůrazňoval v šedesátých letech minulého století německý pozitivisticky orientovaný literární historik W. Scherer. V novopozitivismu převládá jasně tendence pojmout kauzalitu jako prostředek lineárního zřetězení jednotlivostí anebo ji nahradit pouhou korelací. Mimoto se zvláště ve škole Annales zaměřuje studium zákonitostí studiem struktur, jež jsou povětšinou izolovány od vlastního společenského vývoje. Projevuje se tu totiž jasná neschopnost dialekticky sloučit strukturu s oněmi jevy, které se v historii neopakují. Pozitivismus v historiografii vůbec postrádal dialektiku řešení vztahu obecného a zvláštního. Vlastní historické události se v něm berou odosobněně, mechanisticky. Pozitivistům je cizí dialektika subjektivního a objektivního, vědomí toho, že skrze historické události zasahuje člověk do dějin. S tím pak souvisí, že pozitivismus ve všech svých etapách vývoje eliminoval třídní boj v dějinách anebo při nejlepším omezil jeho funkci. Pojetí struktur, jak se s ním setkáváme především ve škole Annales, potom zastiňuje i poznání, že dějiny představují sled společenskoekonomických formací. Strukturou industriální společnosti, již používá zvláště západoněmecká buržoazní historiografie, eliminují se nejen třídní boje v období kapitalismu, nýbrž stírají se i základní rozdíly mezi kapitalistickou a socialistickou společností. Obecně by se dalo říci, že strukturální pojetí, s nímž v poslední době pracuje škola Annales, dovede sice objasnit kvantitativní narůstání změn, ale nemůže vysvětlit, proč se věci a jevy vyvíjejí a hlavně kvalitativně mění. Jisté ovšem je, že pozitivistické pojetí dějin umožňuje lépe pochopit — i když ovšem jednostranně — kategorie obecného, než byla schopna idiograficky zaměřená historiografie. Jisté dále je, že pozitivistické pojetí dějin vykazuje proti tradiční-

mu buržoaznímu dějepisectví vyšší stupeň racionality, že umožňuje hlubší studium společenských procesů. Určitým kladem tohoto dějepisectví bylo, že vyvinulo studium hospodářských a kulturních dějin.

- Nelze tedy popřít, že pozitivistické dějepisectví vykazuje vyšší stupeň racionality než buržoazní dějepisectví, které se orientovalo na tradičně politickou problematiku. Tím si je možno vysvětlit, proč dochází od šedesátých let 20 století k jeho oživení i v historiografiích, které byly doposud orientovány tradičně antipozitivisticky — máme na mysli především buržoazní historiografii německou a italskou. V západoněmecké historiografii je recepce určitých prvků pozitivismu doprovázena důrazem na teorii. Ovšem nutno podotknout, že zdroje teorie se v ní hledají i v jiných myšlenkových proudech — což souvisí s tím, že se západoněmecká historiografie vcelku nechce vzdát tradiční hermeneutiky. Skála teoretických prvků sahá v ní tedy od jistých prvků, které se hledají v tradiční německé buržoazní historiografii přes Maxe Webera až po recepci určitých prvků marxismu, které se přizpůsobují buržoazní ideologii. Ukázalo se, že tyto varianty umožňují i zjistit jistou vnitřní diferenciaci západoněmecké buržoazní historiografie, přičemž podotýkáme, že přejetí určitých prvků marxismu nemusí vyjadřovat i politickou pokrokovost.

V naší práci se ukázalo, že ještě mnohem větší odpor než západoněmecká buržoazní historiografie kladla a klade pokusům o zteoretičtění italská buržoazní historiografie, která k tomu byla uzpůsobena tím, že její základna byla od devadesátých let širší než základna novorankovské historiografie německé. Projevilo se to jak smyslem pro větší filozofičnost problémů, tak i pozitivnějším vztahem k revolucím a koneckonců i marxismu. Ukázali jsme, že po druhé světové válce se tato tendence prohloubila tím, že se italská buržoazní historiografie snažila přivlastnit i některé prvky marxistické filozofické koncepce historie, s níž vystoupil A. Gramsci, již využila především pro novou interpretaci italského 19. stol. Vcelku tato recepce prvků Gramsciho měla ovšem spíše potvrdit a rozšířit neoidealistický charakter politické historiografie, již prosazovala vedoucí historická garnitura (Cantimori, Chabod, Garin). O tom, jak silné byly pozice této historiografie, svědčí, že až do šedesátých let zatlačila tato historiografie přes slovní ústupky do pozadí i tradici italského pozitivismu, která byla v 19. století reprezentována hlavně C. Cattaneem, a ve dvacátém století Corradem Barbagallem. Teprve v okamžiku, kdy se italská buržoazní historiografie musila bránit náporu nových metod v historiografii — především vlivu školy Annales — byla tato starší pozitivistická tradice reaktivizována, aniž bylo otřeseno základním zaměřením této historiografie.

Vcelku se tedy ukazuje, že recepce pozitivismu v současné buržoazní historiografii má sloužit především k její modernizaci, k rozšíření její základny, čímž se mimo jiné sleduje cíl čelit lépe staronovými metodami marxismu. Ovšem dodejme, že i zde nelze dosah vlivu pozitivismu

přeceňovat, nýbrž že pozitivismus zde slouží pouze jako jeden z nástrojů. I buržoazní historikové si dnes uvědomují slabiny oné historiografie, v níž se pozitivismu používá v nejvybranější podobě, tj. hlavně ve škole Annales. Ne náhodně se historii Annales vytýká, že její metodologie je vhodná především pro výzkum stabilní epochy „předindustriální spolenosti“. A ne náhodně jsme v současné etapě vývoje školy Annales svědky modernizace tradiční báze této historiografie prostřednictvím sociologické koncepce Maxe Webera a jistým návratem k politické historiografii.

Ukazuje se tedy, že vzájemné střetání jednotlivých proudů buržoazní historiografie, zvláště střetnutí pozitivistické a idiograficky zaměřené historiografie umožňuje odhalit četné slabé stránky pozitivistické historiografie, čímž je pro marxistického historika ulehčena kritika obou idealistických směrů buržoazní historiografie.